

УДК 891.6 – 3 Джойс: 820

Олена Сафіюк

ЕКЗИСТЕНЦІЯ МІСЬКОЇ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА ТА УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20-30-Х РОКІВ ХХ СТ.

З'ясовуються аналогії та розбіжності в характеристиці міста, життя його мешканців ірландським письменником Джеймсом Джойсом та українськими письменниками тієї доби: Михайлом Івченком („Місто вмерло”), Валер'яном Підмогильним („Місто”), Миколою Хвильовим („Життя”), Володимиром Сосюрою (збірка „Місто”).

Ключові слова: *урбаністичний образ, „параліч” міської людини, зруйнована утопія, психологічний дискомфорт, екзистенційна безперспективність.*

У європейській літературі концепти міста та урбанізму завжди асоціювалися з модернізмом та одним із його яскравих представників – Джеймсом Джойсом. Найвидатнішими прозаїками, на яких вплинула творчість видатного модерніста та його художні відкриття, були Ернест Хемінгуей, Умберто Еко, Вірджинія Вулф. Урбаністичні мотиви Джеймс Джойс розгорнув у романі („Улісс”), у збірці оповідань („Дублінці”). В Україні на початку ХХ ст. тема екзистенції міської людини порушувалась у творах Михайла Івченка („Місто вмерло”), Валер'яна Підмогильного („Місто”), Миколи Хвильового („Життя”), Володимира Сосюри (збірка „Місто”).

Авторка ставить за мету проаналізувати особливості екзистенції міської людини у творах відомого ірландського письменника Джеймса Джойса, а також вищезазначених письменників-сучасників в Україні; визначити конфронтації понять „місто” – „село”; відшукати причини зображень міської людини у штучному для неї середовищі.

Аби зрозуміти специфіку мислення Д. Джойса, варто зосередитися на історії Ірландії кінця ХІХ – початку ХХ ст., яка вела безкінечну боротьбу за політичну, духовну та культурну самобутність у дуже складних умовах постійних економічних криз та важких соціальних занепадів – голоду, еміграції, політичних поразок.

Дитинство Джеймса Джойса пройшло в типовій на той час сім'ї – релігійній, по-ірландськи живій та в міру ліричній. Батько майбутнього письменника Джон Станіслав Джойс був веселим простаком, не байдужим до азарту та випивки. Сім'ї частенько доводилося змінювати місце проживання, в такий спосіб ховаючись від постійних боргів та кредиторів. Юний письменник, напевно, в той час сильно розчарувався у батькові, адже тягар батькових турбот перейшов на його ще дитячі плечі. Саме тому, мабуть, Джон Джойс

стане комічним героєм його оповідань, як типовий ірландець – веселий, неотесаний, не байдужий до гарного жарту. Проте мати Джойса – Мері Джейн Джойс – була дуже доброю, емоційною жінкою, яка асоціювалася в уяві письменника з рідною домівкою, родинним теплом. Загалом, можна припустити, що саме протилежності між двома особистостями – батьком та матір'ю – визначили його майбутні протиріччя „відштовхування” та „притягання” щодо рідної серцю Ірландії.

Знаменно, що формування Д. Джойса як письменника настає у період виснажливої боротьби так званого Ірландського або Галльського Відродження, що ставило собі за мету повернути народу рідну галльську мову, а також відродити національні літературні пам'ятники. Політично та економічно принижена Ірландія намагалася протистояти культурній та літературній нарузі Англії, відроджуючи літературу, сповнену фольклорними доробками та національними мотивами. У 90-х роках в Ірландії існували такі літературні осередки, як „Ірландське літературне товариство” (1892 р.), „Ірландське національне літературне товариство” (1891 р.), які прагнули відродити свою забуту та пригнічену самотутню культуру. Д. Джойс сам був дуже тісно пов'язаний із рухом „Ірландського Відродження”, проте він не поділяв поглядів „ідеалізації” країни, її суспільства. Письменник не бачив доцільності у приписуванні зайвих позитивних якостей, чеснот країні, яка не має чіткої громадянської позиції та готова зрадити своїх лідерів при першій ліпшій нагоді. Згадаймо хоча би політичного діяча та борця за незалежність Ірландії Чарлза Стюарта Парнелла, якого „кинули на поталу англійським собакам його ж прибічники” [8, с. 151], і це виразилося обуренням дев'ятирічного Джеймса та віршем „І ти, Хіллі”. „Романтизація” ірландського населення та навколишнього світу загалом була відразною та чужою Д. Джойсу, який волів бачити стан речей таким, яким він є насправді. Можливо, однією із причин несприймання автора тодішньою Ірландією є саме та „грубість”, „сірість”, „буденність” зображення ним міської людини Дубліна кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Духовний, культурний та життєвий “параліч” пересічного городянина показано у збірці оповідань „Дублінці”. Саме ця збірка мала, на думку самого письменника, стати „гіркими ліками” в такій романтичній літературі його часу і показати ірландцям „самих себе” у „добре відполірованому дзеркалі” [9, с. 63]. У „Дублінцях” Джеймс робить спробу намалювати образ людини загалом, її вічну сутність. Письменник, намагаючись показати міську людину зовні, підводить читача до розуміння психології своїх героїв. У центрі уваги Д. Джойса знаходиться внутрішнє буття звичайного пересічного ірландця, його переживання, так часто знехтувані чи не помічені байдужим читачем. Проте у своїх „сатиричних” оповіданнях письменник уникає однозначної оцінки. Він прагне показати негативні якості жителів столиці Ірландії, що є результатом впливу на них „мертвого” „паралізованого” міста, яке перетворює своїх жителів на „мертвих”

„паралізованих людей”: „...перед нею, замисленою, постала картина жалюгідного життя матері, й вона немов заціпеніла, уявивши собі це життя, заповнене щоденними жертвами, життя, яке скінчилося божевіллям... Евеліна підхопилась на ноги, раптом відчувши жах. *Тікати! Вона повинна звідси втекти!*” [2, с. 142].

Намагаючись залишитись об'єктивним у своїх судженнях та висловлюваннях, автор показує розтерзану душу молодого юнака чи дівчини як результат „мертвості” життя усього та всіх, що їх оточує. Екзистенційний песимізм та відчуження наскрізною ниткою переплітають усі оповідання збірки „Дублінці” („Зустріч”, „Евеліна”, „Два лицарі”, „Личини”, „Земля”, „Нещасний випадок” та інші).

Подібну до Джойса творчу долю мали також Франц Кафка і Марсель Пруст, які, як і Джеймс, продемонстрували свободу митця. Адже сам автор в „Уліссі” зігнував не тільки суспільні приписи, а й традиційну заангажованість будь-якими канонами, типовими естетичними закономірностями творення художнього тексту [3, с. 160]. Здається, ніби Д. Джойс апелює до читача з метою роздивитися справжню сутність героя та причину його „омертвіння”, „паралічу”. Ймовірно, що саме така „дискредитація” міської людини у своїй творчості і призвела до осуду тогочасними літераторами та критиками, які роман „Улісс” назвали аморальним та порнографічним у своїй сутності. В цьому творі людина руйнується, деформується та видозмінюється у порівнянні з типовим образом людини загалом.

У європейській літературі концепти міста та урбанізму завжди асоціювалися з модернізмом. Для української культури загалом урбанізм був радше винятком, аніж традицією. Адже національна ментальність кожного українця зародилася на сільських теренах, де людина єднається з природним своїм еством та стає цілою, гармонійно наповненою. Цю єдність порушив „ранній модернізм”, який деякою мірою руйнував усталені поняття та вірування, використовуючи нові засоби художньої мови. Українська людина неминуче втягувалась у світові урбаністичні течії, поставала перед новим невідомим для неї вибором. Стати повноправною частинкою новосформованого світу означало прийняти незвідані догмати та традиції, неминуче розірвати стосунки з першоджерелом і пристати до лав якоїсь штучної спільноти – чи то класу, чи то партії, чи колгоспу. Звісно, при цьому людина піддавалася певному психологічному дискомфорту, який відбився у літературних творах про внутрішню боротьбу сільської та міської людини [4, с. 393].

До 20-х років ХХ ст. українська література, за винятком творів В. Винниченка, не мала розвинутої урбаністичної прози. У 20-ті місто виразно заявило про себе у творчості Валер'яна Підмогильного („Місто”, 1928). Головний герой оповідання поет Виготський роздумує: „Часом відчуєш, що ти – звір, кровожерний звір, і стане сумно. Життя жорстоке. Знаєш, що виправити цього не можна, і все-таки шкода. Потім якимось ясніше зрозумієш, що й навколо ж самі тварюки, наволоч, мерзота, шибеники – і робиться страшно. Від

того, що ти такий, як вони, і вони такі, як ти” [5, с. 21]. Підмогильний, як і Джойс, дегероїзує, принижуючи свого героя, не надає йому кращих якостей, робить його схожим на хижака – „вони такі, як ти”. Людина тут зливається з масою, „паралізується”, „умертвляється”, безпосередньо залежить від суспільства, в якому живе.

В Україні 20-30-х років ХХ ст. загальноєвропейська туга „за втраченим часом”, загубленою гармонією, помножилася на внутрішні національні пореволюційні катаклізми, зокрема психологічні опозиції „розчарування – фанатична мрія”, „надія-ілюзія – утопія”, які українська людина намагалася подолати [3, с. 11]. У цей час поступово розквітає українська проза, у якій послідовно відчутними є манера та модерністські погляди Джеймса Джойса, вихідця з Ірландії. У 1927 році Юрій Яновський пише новелу „Поворот”, де використовує архетип „блудного сина” з „Улісса”, який заплутався у потоці своєї свідомості. Цей літературний твір спіткала така ж доля, як і „Улісс” Джойса, – його не сприймають і не друкують за життя автора.

У романі „День отця Сойки” Степан Тудор змальовує у своїх героях тваринні інстинкти, подекуди порівнюючи їх із хижакими. Як і Д. Джойс, С. Тудор велику увагу тут надав зневір’ю, втраті духовності, атеїзму. Якщо ірландський письменник, батьки якого були ревними католиками, а він, вагаючись, страждав від зневіри, то український автор остаточно віддає перевагу комуні. „День отця Сойки” – структурно складний роман. Як Леопольд Блум блукає Дубліном в „Уліссі” протягом одного дня, так і Тудор описує звичайнісінький день подільського священика Михайла Сойки. Він не просто „паралізована” людина, він прагне дізнатися правду на запитання: „Хто такий Бог?”. Отже, Сойка вирушає до Рима в пошуках істини, спілкується з найосвіченішими людьми цього світу і вивчає марксизм. Як і Джойс своїм героям, так і Степан Тудор у вищезгаданому романі навмисно залишає право вибору, оскільки „паралічу” можна позбутися, варто тільки захотіти цього.

Прикметно, що образ міста у 20-ті роки ХХ ст. завойовував насамперед простори поезії, а найголовнішим він був у творах М. Хвильового, В. Сосюри, М. Терещенка, М. Бажана, Г. Михайличенка. Автори виражали первісне зіткнення української людини з містом та її несподіване розчарування. Проте людина в українській літературі прагнула побачити місто як уособлення абсолютно нового генезису, тотального прогресу, який манить і водночас лякає своєю таємничістю. І тут уже поєднуються поняття позитивного та негативного у світосприйнятті українцем концепції міста. Степан Васильченко, зокрема, дуже влучно описав такі перетворення у баченні людиною архетипу Міста: „Я, мовчазний і безлюдкуватий, люблю город. Люблю близько отчувати таємничий світ наукових зорь, шум і гомін студентства, музеї, музику, театр... Приходжу я у місто із лісу, як вовк не помітний нікому. Життя

шумить, вабить, втягує мене, і я забуваю про ліс. Аж ось починає пекти і в ноги, і в руки, і в плечі, і я бачу тутешнє життя – пожежа. І я горю” [1]. Детермінанти міста як концепції („музеї”, „музика”, „театр”, „життя, що вабить, втягує”) спершу здаються герою позитивними, він радіє, а потім „згорає” попелом. Проте, з плином часу, ознаки села („не помітний нікому”, „мовчазний”, „безлюдькуватий”) переважають, і людина починає повертатися до свого природного єства – „лісу”. Отже, людина все-таки не може позбутися свого коріння, не може вповні осягнути та мирно прийняти цінності міського середовища. За спостереженням відомої дослідниці модернізму Соломії Павличко, „...перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом” [5, с. 206].

У своєму ранньому оповіданні „Життя” Микола Хвильовий ідеалізує образ сільської дівчини Оксани, яка їде за своїм коханим Мишком у місто. Саме там вона сподівається знайти вічну любов, розраду та безкінечне щастя: „...думала про великі міста, де курить химерно, і хотілось до великих міст, до життя...”, проте „...недалеко прокричав паровик, показалося червоне око. З шумом пролетів потяг і зник вдалині...” [7, с. 127]. Складається враження, ніби автор апелює до читача з метою наскрізно відчувати проблеми вибору українською людиною шляху до міської мрії.

Відчуженість, страх перед незвіданим, урбаністичним та модерним подає також збірка Володимира Сосюри „Місто” (1924). У ній наявні модерністичні мотиви самотності ліричного героя, який не приймає і не розуміє міста. Сосюра протиставляє місто та село, лякається міста та радіє душею за село. Мешканці міста загалом викликають у поета гнів та відчай:

*Я не знаю, хто кого морочить,
але я б нагана знову взяв
і стріляв би в кожні жирні очі,
в кожну шляпку і манто стріляв...
Але ні! Їх другим треба взяти... [6, с. 97]*

Можна припустити, що такі негативні переживання та „параліч”, „мертвість” внутрішнього світу героя домінують не тільки у Джеймса Джойса, а сприймаються в контексті „стану безперспективності” усього суспільства того часу [4, с. 12]. І саме тут можна побачити наскрізну парадигму перцепції концепту „міської людини” крізь її екзистенційний простір, філософію її мислення та світобачення. Єдине, в чому можна бути певним, – місто „пожирало” людину, її природність та єство.

Отже, екзистенція міської людини у творчості Джеймса Джойса та українських письменників першої половини ХХ століття посідала вагоме місце та відображала пошук та становлення людини в новому для неї середовищі.

1. *Васильченко С.* Місто / Степан Васильченко // Твори : у 3 т. – Т. 2 : 1909-1932 [упоряд., прим. Б.А. Деркача та В.А. Костюченка]. – К. : Дніпро, 1974. – 405 с.
2. *Гончаренко Е.П.* „Дублінці” Дж. Джойса у критиці 60-90-х рр. / Елла Петрівна Гончаренко // Всесвіт. – 2000. – № 5-6. – С. 141-145.
3. *Мовчан Р.* Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Раїса Мовчан. – К. : Стилос, 2008. – 544 с.
4. *Оляндэр Л.* Максим Горький: текст и гипертекст / Луиза Оляндэр – Луцк : Изд-во Волынская областная типография, 2005. – 164 с.
5. *Павличко С.Д.* Дискурс модернізму в укр. літературі. – [2 вид., перероб. і доп.] / Соломія Дмитрівна Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
6. *Сосюра В.* Твори : в.10 т. / Володимир Сосюра. – К. : Дніпро, 1970 – Т. 1. – 368 с.
7. *Хвильовий М.* Життя / Микола Хвильовий // Твори : у 2 т. – Т. 1. : Поезія. Оповідання. новели. Повісті [упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майдаченка; передм. М.Г. Жулинського; прим. П.І. Майдаченка]. – К. : Дніпро, 1990. – С. 124-130.
8. *Ellmann. J.* Joyce / Ellmann. – N.-Y., 1959. – 656 p.
9. *Joyce J.* Letters of J. Joyce. / James Joyce ; ed. by St. / Gilbert: Faber and faber. 24 Russel square. – L., 1957. – 436 p.

Summary

An attempt to find out the analogies and divergences in description of a city, life of its inhabitants by the Irish writer James Joyce and Ukrainian writers of those days is carried out in the article, namely Mykhailo Ivchenko („A city died”), Valeriyana Pidmogil'ny („City”), Mykola Khvylyovyy („Life”), Volodymyr Sosyura („City”).

Key words: *urban image, „paralysis” of a city man, blasted utopia, psychological discomfort, absence of any existence prospect.*